

Lea Tormise kirjavahetus Merle Karusooga Voldemar Panso päevikute avaldamise asjus

Tiina Saluvere

Tormis Karusoole

[31. mai 2007]

Tere Merle,

pole Sinust midagi kuulnud – vast oled Tartus? Jõudsin eksamite vahel välja otsida ja pappkasti pakkida olulisemad Panso käsikirjad, mis minu käes. Tegin ka ühe kommenteeriva saatekirja Kirjandusmuuseumile,¹ aga üle anda tahaksin Sinu vahendusel, sest Tartu ma niipea ei satu. Ja ehk vaataksid ise ka need läbi, enne kui ära annad. Kui eksamid läbi saavad, jõuan ehk tegeleda ka kirjade ja mõnede minu tehtud intervjuudega, et ka need üle anda.²

Homme, 1. juunil lähen vist Veljoga³ Haapsalusse. Aga järgnevatel öhtudel (2.–4. juuni) võiksid mulle helistada. Teisip., 5. juunil olen k. 11–12-st koolis eksamietendusi⁴ vaatamas, aga öhtul ilmselt kodus. Tahaks kuulda, kuidas päevaraamatute⁵ asi kulgeb. Ingoaga⁶ korraks rääkisime.

Tervitab Lea

Karuso Tormisele

Saadetud: 1. juuni 2007. a. 14:08

Teema: PANSO

Tere!

Mõtlesin ise ka, et peaks kirja teel suhtlema... Olin, jah, Tartus, eilsest jälle pargis ja nüüd alles sain meilikasti juurde. Muuseumis läheb käsikirjade osakond remonti, ja seepärast tuli ära teha, mis vähegi jõukohane. Päevaraamatute kontrollimiseks enam palju aega ei kulunud, tegelesin kirjade ja märkmikega – igaks juhuks ette. Nüüd peaks suveks vajaminev materjal käes küll olema.

Muuseumi remont tähendab ka seda, et praegu pole õige aeg neile midagi juurde viia. Lisandub ka enam-vähem kollektiivne puhkus.⁷ Mis ei tähenda, et ma ei võiks Sinu materjale võtta ja vahepeal veidi uurida.

¹ Voldemar Panso personaalarhiiv asub Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis (EKLA, f. 303) nagu ka väga mitmete teiste teatriinimeste käsikirjaline pärand – nimetagem meenutuseks vaid mõnda: Kaarel Ird ja Epp Kaidu (EKLA, f. 307), August Viera (EKLA, f. 151), Karl Jungholz (EKLA, f. 158), Karl Menning (EKLA, f. 237), Lembit Eelmäe (EKLA, f. 369), Kulno Süvalep (EKLA, f. 348), Väino Vahing (veel registrinumbritega) jmt.

² Näib, et need üleantavad materjalid on pigem juba osaks tulevases Lea Tormise arhiivist EKLA-s. Nimelt on Lea Tormis otsustanud Kirjandusmuuseumisse anda kogu oma arhiivi, mida ta alates 2012. aastast järjepidevalt meie kogude täienduseks on ka teinud. Täpse ja korrektse inimesena on ta üleantava materjali eelnevalt provisoorselt korrastanud ja varustanud omapoolsete kommentaaridega, mis teeb arhivaari töö märgatavalt lihtsamaks.

³ Abikaasa Veljo Tormis.

⁴ EMTA lavakunstikoolis, kus Lea Tormis töötas teatriajaloo professorina, nüüd emeriitprofessor.

⁵ Panso päevaraamatute trükis avaldamine.

⁶ Ingo Normet, lavastaja, Endla teatri peanäitejuht (1982–1991), oli aastail 1995–2011 EMTA lavakooli juhataja.

⁷ Reeglina on Kirjandusmuuseum igal suvel ligi kuu aega uurijaile suletud, samas on kiirete soovide puhul püütud siiski võimalusel alati aidata. Uue materjali vastuvõtmine on remondi ja puhkuste ajal tõepoolest keeruline.

Ingoga suhtlesin minagi, aga targemaks sellest ei saanud. On paar korda mind üle puistanud pooljhuslike ideedega. Ta on pisteliselt arhiivi lugenud ja tahtis hirmus kiiresti midagi umbes teha. Üks päev tahab, teine päev jälle ei taha. Mõjub pealiskaudselt.

Selleks, et midagigi ära teha, olen ma õppinud piirama suhtlemist teemadel, millega tegelen. Seega Panso päevaraamatute küsimuses suhtlen ainult Sinu ja Rein Ojaga.⁸

Rein sai Mari-Liisilt⁹ kirjaliku loa meie jaoks Sinuga, ilma et Haani¹⁰ seal mainitud oleks. Muid meisse mittepuutuvaid asju ajab nüüd Rein. Anname välja kateedri juubeliks.¹¹ Ta üritab Ingot ikka ka kaasata.

Mul läheb nüüd umbes kolm nädalat esimeste kärpe-ettepanekute jaoks, siis olen valmis suure paki veelikord Sinu kätte tooma, kus Sa ka ei oleks.

Ma ei tea hetkel, millal ma Tallinna tulen, töö on kõik siin, maal, et õhku ka vahepeal saaks. Aga kui vaja on, pääsen liikvele ikka.

[---]

Päikest teile mõlemale, olge terved, rõõmsad ja tegusad!

Merle

Tormis Karusoole

Tere jälle!

Kirjutagem siis, kuigi mina ilma Veljota arvatut ei puutu. See kast läbi vaadatud käsikirjadega on mu toas laua all. Annaks hea meelega Sinu kätte – ega minu korter kindlam paik ole, ja Sa saad vahepeal pilgu peale heita. Eks siis sügisel saad Tartu anda? Kui oled Tallinna tulemas – helista, juunis ja juuli alguseski olen peamiselt siin, kuigi vahepeal käin ära, aga mitte üle ühe päeva korraga. Juuni lõpus – juulis saaksin muude asjade vahelt oma kärpeid teha. Juuli lõpust oleme Pärnus, ravil, sinna kaasa vedada ei taha.

Oleks huvitav Sinuga rääkida ka väljaandmise põhimõtetest, kuigi tehnilisi asju ajavad (väga hea!) siis Rein ja ehk ka Ingo (tal oli lennukaid ideid, aga vaevalt ta eksamate ajal süvenema hakkab). Homme lähme korra maale ja Haapsallu lähen alles pühapäeval.

Jõudu!

Lea

Karusoo Tormisele

2. juuni 2007. a. 12:21

Teema: IKKA PANSOST MÕTELED

Annan kohe märku, kui olen autoga Tallinna tulemas, et Su kast eest ära viia (iga kord ei käi ma autoga).

Põhimõtetest (nagu oleme ka Sinuga rääkinud):

- Kõige tähtsam ehk, et see on algmaterjal monograafia jaoks, ükskõik, kes selle siis kirjutab. Kui ma võtaksin kohe sihikule monograafia, istuksin selle otsas mitu aastat ja ajalõhe, mille kinni-

⁸ Rein Oja oli sel perioodil (2001–2009) Eesti Teatriliidu esimees, kes tegeles mainitud väljaande puhul mitmesuguste praktiliste küsimustega (rahataotlused jms.).

⁹ Mari-Liis Küla, Panso lesk. Panso arhiiv anti muuseumile üle deposiidina, mis tähendas, et see oli uurijaile suletud ning igakordset luba vajalikuks uurimistööks tuli küsida M.-L. Küla käest. Hiljem delegeeris ta selle õiguse Eesti Teatriliidule.

¹⁰ Kalju Haan (1937–2015) oli teatriloolane, kes oli töötanud nii Kirjandusmuuseumis, Teatri- ja Muusikamuuseumis, Lavakunstkateedris kui ka Draamateatris ja Noorsooteatris kirjandusala juhatajana. Seega oleks ta olnud eeldatavalt üsna pädev Panso arhiivi ja päevaraamatute väljaande juures töötama.

¹¹ Tallinna Riikliku Konservatooriumi lavakunstkateeder (praeguse nimega EMTA lavakunstkool) asutati 1957. aastal Panso eestvõttel, ühtlasi oli ta ka selle esimene juhataja kuni oma surmani (1957–1977). Seega oli päevikute väljaanne planeeritud ja ka ilmus õppeasutuse 50 aasta juubeliks.

pandud¹² arhiiv tekitanud on, süveneks veelgi. Ühismälu on vaja äratada nii ruttu kui võimalik. Praegu on seoses „Voldemariga“¹³ hea aeg. Juba selle näitemängu pealt on selgesti näha, kuidas õpilaste suhe (kes on nüüd juba ka ikka jõudnud, mil VP juba lahkus) oma õpetajasse muutub. Nad on hakanud mäletama midagi muud, kui seni. Päevaraamatud oleks hea algus nendelt mälestuste kogumiseks jne. Vahetusväärts!

- Tahaksin anda vihikute kaupa¹⁴ (päevaraamatud 4 vihikut korraga), sest avaldamist väärib kindlasti ka osa kirjavahetusest, märkmikud, kunstimõtted, kartoteegikastid, Panso parimad laulud jne. Kui anda raamatute kaupa, siis mõni raamat jääb õhukeseks, ja raamatule esitatakse suuremaid nõudmisi. Ma eelistan, et oleks nii lihtne ja pretensioonitu, kui võimalik.
- Kommentaaridega seoses: Sinu ääremärkustest on mitmed juba olemas, nimetatud näitlejaid kommenteeriks lihtsalt ENBL¹⁵ järgi;
- Fotomaterjali poleks vaja rohkem kui igale osale vastava ea foto, kui selle leiame ja kujundusdetailideks mõned VP joonistused nendestsamadest päevaraamatutest – kopeerisin neid just muuseumis, et kujundaja saaks valida.¹⁶
- Kui algatame seeria nagu LITERARIA,¹⁷ saame seda arendada mistahes suunas, ainult pealkirja võiks välja mõelda. Kui esimeste vihikute pealkiri on PANSO PÄEVARAAMATUD, mis oleks siis üldpealkiri? PANSO KOOL?¹⁸

Mulle anti muuseumis lehitseda igasuguseid päevikute väljaandeid – üldreegleid ei ole. Nemad ise on läinud üha enam lihtsuse ja loetavuse suunas, mis ka minu meelest on õige. See pole teaduslik väljaanne. Ehk õigemini – ka teaduslikud väljaanded on tänaseks palju vabamate raamidega. Panso rõõmustaks.

Ah-jaa! Tead Sa midagi VP järelejäanud sugulastest? Lesk on vist kõik need sidemed läbi lõiganud? Usun, et neil on palju, mida asja uurimiseks vajaksin...

Sedapuhku kõik. Hoiame sidet!

Merle

PS

Ma ei taha Ingo „lennukaid ideid“! Las ta realiseerib neid ise millegi muu kallal. Kateedri pakub Rein osalemist eelkõige sellepärast, et Sina seda õigeks pead.

Üks „lennukas idee“, millega Ingo mulle peale käis, oli 1977. aasta märkmik, et panna see tingimata päevaraamatute juurde. Pikalt pidin seletama, et seda materjali on ju ka kartoteegikaartidel jne, miks äkki just see märkmik, mis süsteemis? Eks ta uitmõte oli vist „paremate palukeste“ kokkunoopimine. Nüüd vaatasin kõik märkmikud üle ja olen veel enam hämmeldunud – mitte midagi eripärast peale aastaarvu¹⁹ selles märkmikus pole. Lisaks on ju lugejakaartidelt näha, mida keegi sirvinud on, ja tema on arhiivi kallal küll väga pisteliselt käinud. Teda nõuandjana küll usaldada ei saa.

M

¹² Algul oli arhiiv omaste soovil täielikult suletud.

¹³ Andrus Kiviräha/Merle Karusoo näitemäng, mis põhines Panso artiklidel, mälestustel ja päevikutel ja mille lavastas Draamateatris 2007. aastal Merle Karusoo. Panso rollis oli Tiit Sukk.

¹⁴ Päevaraamatud ilmusid siiski (ilmselt ka tänu Lea Tormise soovitusel) kompaktsena kahes mahukas köites, mis olid asetatud ühe nn. kasseti vahele. Bibliograafia ilmus eraldi köitena. Järge pole seni kahjuks tulnud.

¹⁵ Mõeldud ilmselt ETBL – Eesti teatri biograafiline leksikon, koost. Kalju Haan, Heino Aassalu, Vilma Paalma (peatoimetaja Kalju Haan). Eesti Entsüklopeediakirjastus, Eesti Teatrilii, Tallinn, 2000.

¹⁶ Raamatu fotomaterjal piirdubki Panso portreedega iga päevaraamatu (käskkirjalise variandi) alguses, nagu oli Karusoo algne mõte (kujundaja Kert Lokotar). Joonistusi ei ole kahjuks kasutatud. Siinkirjutaja oleks lugejana olnud rõõmus enamate fotode avaldamise üle – nagu oli ka Lea Tormise soovitus.

¹⁷ Eesti Kirjandusmuuseumi sari „Litteraria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale“, mis ilmub alates aastast 1984.

¹⁸ Selle sarja üldpealkirjaga ongi ilmunud Panso päevaraamatud (2007), Panso bibliograafia (2010), aga ka teatrikooli liikumisõpetaja Helmi Tohvelmani tööd käsitlev raamat „Helmi, õpeta meid tantsima!“ – koostaja Tõnu Tamm, Eesti Draamateater, Tallinn, 2012.

¹⁹ Panso surma-aasta.

Tormis Karusoole

4. juunil 2007

Tere!

Vihikute vastu pole mul põhimõtteliselt midagi (muidugi tuleb hästi läbi mõelda nende formaat jms. Üldpealkiri – Panso kool – pole paha, aga ehk turgatab veel midagi pähe). Kas 4 vihikut korraga tähendaks ühte paksemat, raamatukujulist, või ongi päevaraamatud eri vihikuteks jagatud? See on ehk mugavam, aga killustab? „Kassetti“ kokku panna? Edasiste osade jaoks sobiks vihikud hästi (Teatriühing andis ka kunagi Teatriajaloo vihikuid²⁰ välja, oleme mõelnud selle sarja taastamisele), on paendlik vorm, aga väliskuju peaks siis ühtne, sarja-põhimõtteline olema. Fotodega on jädamist, aga teatriramat ilma fotodeta on vaesem. Isegi päevaraamatus võiks ehk mõne „läbiva tegelase“ foto veel peale autori omade olla?

Teaduslik see väljaanne tõesti olema ei pea, aga kommentaare (mingil määral) vajavad vist nii ajastu(d) kui mõned teatrielu seigad. Ja nimede registrit?²¹ – niivõrd, kui seal reaalseid nimesid esineb. Ingo ideed (rääkisime üllühidalt eksami vahel) olidki seotud sellega (vast kuulis Sinult?), et tuleks välja anda terve sari Panso materjale.

Aga monograafia tegemisest Sa ikkagi ei pääse – kes siis veel? – ja eriti, kui oled materjalid läbi töötanud ja saad neid dokumentaalseks toeks kasutada.²² Kahjuks Panso sugulastest tundsin vaid ema – teisi olen vaid näinud ja paar sõna peiedel rääkinud. Jõngermann²³ (õepoeg minu teada) oli siis juba täiskasvanud mees. Ma ei tea isegi seda, kas esimene naine Berta²⁴ on veel elus! Püüan veel mõelda, kellelt võiks küsida – kas on veel keegi lähituttavaist alles. Lähapäevil olen eksamil jms. 7.–11.-ni on Veljo ära, siis ma arvutit ei kasuta. Kui oled tulemas või on midagi kiiret – helista!

Voldemar Panso koos abikaasa Berta, ema ja ämmaga Pärnu mnt. 361 aias 1950. aastatel. EKM EKLA, fk. A-37: 6115

Lea

Karusoo Tormisele

5. juuni 2007

Ega mul nende kirjadega kiiret pole, töö ju praegu käes ja nii edasi.

Monograafia eest ma põgeneda ei püüa, kui ainult rahulikult ette saaks valmistuda, ja see, mis me praegu teeme, ongi minu jaoks ettevalmistus. Mulle on tähtis, et algmaterjalid – vähemalt teatud ulatuses – oleksid kõigile kättesaadavad.

Nelja vihiku all mõtlen ma praegu nelja eraldi vihikut, mitte ühte pakku. Nad ilmuvad korraga, nii et eriti ei killustu, ja samas annavad märku, et tegemist on seeriaga.

²⁰ Sari „Eesti teatriajaloo vihikud“ ilmus aastail 1963–1991 Eesti NSV Teatriühingu (hiljem Eesti Teatriliiit) väljaandena. Sarjas ilmus 13 uurimust erinevatel eesti teatrilooaga seotud teemadel.

²¹ Nimeregister on raamatus olemas.

²² Karusoolt on oodatud Panso biograafiat Panso surmast alates, kuid suureks takistuseks sai Panso personaalarhiivi sulgemine lese poolt. Loodetavasti see kunagi siiski ilmub!

²³ Poisikesest tegelane paljudes Panso vestelistes juttudes.

²⁴ Panso esimene abikaasa Berta Panso (sünd. Jeret), erialalt arst.

Merle Karusoo esinemas Eesti Kirjandusmuuseumi elulooapäeval 26. märtsil 2003. Tema ees laual värskelt ilmunud raamatu „Eesti rahva elulood“ III osa köited. Alar Madissoni foto. EKM EKLA, fk. A-101: 2179

Jah, see sarja-mõte on minult. Ega selles küsijaid kerge veenda pole olnud, aga... Noh, esialgu jään ma enda juurde.

Berta ei ole elus. Püüan kinni püüda – kui on paar päeva aega Tallinnas olla – Aino Tinni.²⁵ Tema jalutab koeraga Kunderi uulitsal, ja tema oli Bertaga sõbranna. Pansot tema pere muidugi kirub, aga noh, ma olen elulugude koguja²⁶ ja oskan kannatlikult kuulata ka kirumist.

Kui ma Panso materjalide kohal istun, siis kord tuleb nutt peale, kord vahkviha – kui palju inimesi, kes kommenteerida võiksid, on selle 30 aasta jooksul²⁷ manalateele läinud! Ja needki, kellega täna rääkida tahaksin, on ohtlikult väsinud. Ma ei saa ju rääkima hakata TÄNA, töödel-tegemistel on järjekord... Oh!!

Jõngermanni nimi on Uno, õepoeg minu teada. Ehk ma leian kellegi, kes mind tema juurde juhataks. Võib-olla olen enne Tallinnas, kui Veljo selle meili avab, aga ikkagi. Kirju saada on ju tore.

Jõudu teile mõlemale!

Merle

Tormis Karusoo

Neid, kes Bertast rääkida võiks, on vast ka arstide hulgas. Astrid Järvet?²⁸ Lõpuks – ka Inna Taarna,²⁹ kui teatri seest otsida. Küllap Sa oskad „allikakriitiline“ olla. Kuid vaevalt nad Panso ödede perdest eriti teavad. Eilart,³⁰ kes palju teadis, kadus ju alles üsna hiljuti! Võib-olla teab midagi Panso eakaaslane Margarita Teder,³¹ nii Kunstide Valitsuses kui Teatriliiudus pikalt töötanud. Kuid ta on peaaegu pime ja väljas ei liigu, seega teab ehk minevikku, mitte seda, kus sugulased praegu elavad.

²⁵ Draamateatri trupijuht aastail 1944–1993, oli abielus näitleja Olev Tinniga.

²⁶ Elulugude kogumine Kirjandusmuuseumis sai alguse 1990. aastate keskel, 1995. a. toimus esimene seminar, ametlikult asutati Ühendus Eesti Elulood 1996. aasta märtsis. Merle Karusoo on ühendusega seotud algusest peale, ta on lisaks elulugude kogumisele kirjutanud ja lavastanud (juba ka varem) mitmeid elulugudel jm. dokumentaalsel ainesel põhinevaid lavateoseid: „Olen 13-aastane“ (1980), „Meie elulood“ (1982), „Kui ruumid on täis“ (1982), „Ella Kaljase päevik“ (1987), „Haigete laste vanemad“ (1988), „Laste riskiretk“ (1997), „Kured läinud, kurjad ilmad“ (1997), „Küüdipoisid“ (1999), „Päästke meie hinged“ (2000), „Misjonärid“ (2005) jmt., olles seega nn. sotsioloogilise teatri rajaja Eestis.

²⁷ S.t. alates Panso surmast 1977, mil arhiiv oli uurijaile suletud.

²⁸ Onkoloog Astrid Järvet oli Jüri Järveti abikaasa.

²⁹ Draamateatri näitleja ja teatripedagoog, mitmete teatrilooliste raamatute autor.

³⁰ Bioloog, looduskaitse tegelane ja kultuuriloolane Jaan Eilart (1933–2006).

³¹ Margarita Teder töötas aastail 1944–1959 Eesti NSV Kunstide Valitsuse teatriinspektorina, aastail 1963–1982 Eesti NSV Teatriühingu vastutava sekretärina.

Jaan Eilart ja Voldemar Panso 1976. aastal Ants Lauteri kodutalus Lellel. EKM EKLA, fk. A-37: 4156

Võin talle helistada. Võib-olla keegi Draamateatri raudvarast veel – näiteks riietajatest? Noh, Haan võib ka teada, aga...

Homme, kolmapäeval on me arvuti veel käigus. Neljapäevast esmaspäevani mitte, aga ma olen olemas, kui juhuslikult sel nädalavahetusel peaksid linna tulema (helista varem, et kodus oleksin). Ainult laupäeval, 9. VI olen üsna päev otsa eksamil, alles õhtul hiljem kodus. Muidu loen magistrantide töid jne, enamasti kodus.

Jõudu Sulle, mul on süda rahul, kui asi liigub!

Lea

Karusoo Tormisele + Tormis Karusoole³²

I PÄEVARAAMAT

Merle selgitused ja küsimused

Lehekülgedel on kaks numeratsiooni:

– LEA – see on Sinu numeratsioon esimese prinditud eksemplari järgi, see aitab teatud asju otsida ja võrrelda. Kui valmis oleme, kustutame selle ära.

– Pag... on muuseumis pagineeritud lehtede numbrid, mis ei kattu Panso omakäelistega, sest kõik numereeritud polegi. See on tsiteerimise jaoks ja selle numbri peaks trükivarianti ka jätma, lihtsalt teksti kõrvale. Selle numbri abil saab iga soovija vajadusel teksti originaaliga või sisestatud täistekstiga võrrelda.³³

Kuupäevade kirjutamise olen ühtlustanud. Võõrkeelsed väljendid on kursiivis. Seda lugemise lihtsustamise mõttes. *Alguses meiepoolne info-komment. ära märkida. Et mida oleme teinud, palju kärpinud ja miks.*

Aga kuidas lahendada jutumärkide küsimus? Need on segamini mõttekriipsuga teksti alguses. Olen mõnel puhul ühtlustanud, aga enne peaks otsustama. Kergem lugeda, kui ühtemoodi. *Jutumärkidest on hakatud loobuma, üldiselt. Kui on selge tsitaat, paneksin siiski, mõttekrüipse on tekstis mujal ka ja lausete liigendamiseks tuleb vist mõni veel lisada. Aga teatrite jm nimed? Ja P. harjumus panna suurtähed sinna, kuhu e.k. üldiselt ei panda? Kas keegi veel keeleteoimetajalikult üle vaatab?*

³² See ja järgmine kiri on kirjutatud nii, et raske on siit kummagi osapoole teksti eraldi välja tuua, ilma et sidus dialoog kannataks – Karusoo on saatnud Tormisele arvutis kirjutatud teksti, mis on välja prinditud, ja Tormis on teinud oma märkused sama lehe servadele, reavahedesse, pöördele. Püüdes seda võimalikult originaalilähedaselt reprodutseerida, on siin (ja ka järgmises kirjas) toodud Karusoo tekst tavakirjana, Tormise kommentaarid kursiivis, allakriipsutused Karusoo tekstis on samuti Tormise poolt. Tormis ise on seda kirja sisaldanud ümbrikule kirjutanud: „Ma pole ennast parandanud, ikka kirjutan küsimuste juurde eksprompt vastuseid!”

³³ Pagineerimisnumbrid on säilitatud ka trükivariandis.

Siin on nüüd juures ka ajaleheväljalõikeid (või nende kirjeldus) I päevaraamatu vahelt. Ehk oleks asja mõni kirjeldus tsitaadiga asendada, seda enam, et VP ise sellele ka vihjab. *Kui leiad väljendusrikka tsitaadi, miks mitte! Pelk info oleks ehk bibliograafias.*

Ehk peaks sisse tooma ka mõned artiklid, mida ta mainib, ja mille ta säilitanud on, aga meieni (vähemalt päevaraamatute vahel) säilinud pole? *Artiklid tervikuna – ei tea. Oleneb sisust. Kas see asja veel pikemaks ei aja?*

Esimene päevaraamat ongi vist kõige raskem – kõige rohkem kannatanud. Mõnel puhul tuli absalts lihtsalt sellepärast maha tõmmata, et polnud võimalik teksti improviseerida. Mõnel puhul õnnestus täpsustada, mõnel puhul tõesti improviseerisin. Muud ei jäänud üle. Üritasin omakorda, kui lõigu sisu arusaadav on. Aga sellel on piir.

Sisulist valikut pole veel teinudki – mida võtta, mida jätta. Välja jätsin küll lõigud, mille järgi päris otseselt on kirjutatud „Portreed...“³⁴ See eeldab, et „Portreed“ on uuesti välja antud.³⁵ Võib siis viidata, et seal ära kasutatud. Praegu on Sepa³⁶ kohta siiski sees.

Kõige elementaarsem kommentaarium (ja veel mitte sisuline!) läks, näed, kui pikaks. Ometi on need ainult väljavõtted ETBL-ist. Ma pole enamasti kirja pannud teatreid, kus nad kõik mänginud on, seda enam, et Draamateater muutis ju mitmeid kordi nime. Kui Sa pead vajalikuks kuskil midagi lisada, tee seda, palun, või ütle mulle, et ma teeksin. Kui Sa oskad mõne tegelase puhul lisada veel mõnda olulist allikat, võiks viitesse lisada.

Pea veel edasi lugema, võrdlus puudub, palju mujal tuleb. Mõne kohta on üsna palju üksikasju. Kas kõike vaja? Oleneb persoonist.

Lapsepõlve osa ei raatsiks õieti kärpidagi!

Alguse kirjapilt – üldiselt jätaaksin selle vahvalt vigase kirja väikese poisi puhul (ainult – millise vanuseni? Algkooli lõpuni?) Aga mõnes kohas jääb mõte segaseks, seal tuleks parandada või mõni punkt või koma siiski vahele panna? Midagi võib täpsustada nurksulgudes teksti vahel (nii olen teinud hilisemate publikatsioonide puhul). Tuleb kokku leppida. Kommentaari: tihti kirjutab nii, nagu kõnekeeles räägitakse, nii nagu kõrv kuuleb. Jälle, mul puudub üldpilt praegu. Esimene lugemise mulje järel ütles, et selles I osas tuleb ehk kõige vähem kärpeid. Poisipõlve märkmete osas püüdsin põhjendada. Esimene nõuk. aasta – see on nii oluline elu- ja atmosfääri dokument, et kärbiks vähe. Kuigi, ka saksa aeg ja otseselt sõjajärgne on selline, aga seal vist hakkasid joomakirjeldused ülearu domineerima.³⁷ Näis, kui edasi uuesti loen.

Peaks otsustama, kas jätta need sel moel lehekülje lõppu, või teha iga päevaraamatu ette rubriik „Tegelased“, kus siis kõiki neid kirjeldada. I Päevaraamatu puhul tuleb siis kaks sellist rubriiki: algusesse ja lavakooli algusesse, sest koos lavakooliga tuleb sisse kogu tolleaegne teater. Kommentaariid. See oleneb ka kujundajast. Üldiselt ei taheta enam joonealuseid viiteid, rikuivad ilusat pilti. Aga need on kõige lugejasõbralikumad, teavet ei pea otsima ega lehitsema. Veel ei oska öelda, enne kui edasi loen. Peaks otsustama, millise üldtuntud entsüklopeedia järgi kommenteerida ühiskonnategelasi – viimane EE? Keda ja kuipalju üldse? Kui on üldtuntud nimed?

Käsitlud lavastusi kommenteerima, kui vaja on, oled kõige pädevam Sina. Palun!

Seni on need Panso-poolsed nimetamised nii napid, et pole nagu põhjust kommenteerida. Eeldan, et Mari ja Juss näiteks on teada Tammsaarest. Kui otse vajadus tekib, siis vaatan.

Peaksime arutama kärpimise põhimõtteid. Esimene käepäraseim on muidugi ikka see, et mis mängib edasi.

Lõplik otsus – lõpus! Tegin mõned ettepanekud, aga need, isegi pisiasjad, milles peegeldub esim. nõuk. hooaja atmosfäär, siin kärbiks vähem.

³⁴ Panso raamatu „Portreed minus ja minu ümber“ esmatrükk ilmus 1975 – Eesti Raamat, Tallinn.

³⁵ 2007 ilmus raamatust uustrükk Tammerraamatu väljaandel, kümme aastat hiljem ilmus taas uus trükk – Ekspress Meedia, Tallinn, 2017.

³⁶ Paul Sepp oli näitleja ja lavastaja, kes rajas omanimelise erateatristuudio (1920), millest kasvas hiljem välja Eesti Draamastuudio Teatrikunsti Kool.

³⁷ Ajapaine ja kunsti liigse ideologiseerituse tõttu otsiti neil aastail teatrirahva seas sageli argireaalsusele leevendust ja vaheldust alkoholist. Ka Panso läks noore mehena selle tavaga meelsasti kaasa, kaldudes aeg-ajalt ka liialdustesse, kuni ta sellisest eluviisist, esmalt haiguse sunnil ja hiljem juba Moskvasse õppima asudes, distantseerus.

1. Kooli- ja gümnaasialased kuigivõrd päevaraamatute raames edasi ei mänge, siis võiks need pikad nimekirjad ka välja jätta. *Ilmselt küll*. Mõned neist mängivad edasi seoses kirjavahetustega ja noorpõlve kirjakatsetega, aga see pole päevaraamatu teema.
2. Kas on nii palju isast vaja, kui „Portreede...“ jaoks on ta ise valiku teinud?
3. Mõned segased lõigud vist välja. Kas „Portreed“ ilmub uuesti?
4. Sama Paul Sepa kohta. *Samuti. Mingi üks Venemaa-lugu võiks vist jääda*.
5. Keda perekonnast-suguvõsast üldse mängu võtta ja mis ulatuses? *Kas me neist midagi teame? Öed? Kõige raskem, aga kui segaseks jääb, tuleb osalt kärpida*.
6. Joomist peaks kärpima, puhtalt proportsioonide pärast, sest kui muud kärbime, hakkab see veel rohkem domineerima. Aga teema on oluline! *Jah! Oleneb ka, kuidas on räägitud, milline info*.
7. Lavakooli kohta käiv – ehk laseks mõnel puhul ajalehtedel rääkida? Mul muidugi pole viiteid ajalehtedele, aga ma arvan, et Haanil on. Tegelen sellega – niikuinii tuleb lasta täisbibliograafia teha. *Kas bibliograafia paneks lõppu?*³⁸ *Siis saab sellele viidata ja teksti panna (pildiliselt?) mõni selleaegne artikkel või kuulutus. TMM*³⁹ *artiklivaljakoik on juhulikud, tihti ka puudub kuupäev või väljaande nimi. Maurer!*⁴⁰

Küsimusi:

Kas pastor (Anton) Eilart on korraga pastor, keda VP kuulamas käib, tema usuõpetaja ja see mees, kes kodus näiteks isa-ema hõbepulma käis pidamas. *Oletan, et on, aga ei tea*. Mismoodi see tegelane suhestub Jaan Eilartiga⁴¹ ja mismoodi isa õetütrega mehega, kes on ka pastor ja Eilart? *Kas see on kindel? Ei tea. Kui kedagi sugulastest ei leia, peaks otsima (internetist?) kiriku-info kaudu? Pastorid on ehk kusagil arvel, või on neil mõni teatmeteos, kus näeks päritolu, eluteed jm.*

Üldine vorm – kui tulevad vihikud, siis: kuhu tulevad vajalikud lisad? *Nimede (ka teoste) register – aga see peaks olema, et süü midagi leida (ja selle tegemine võtab oma aja, kui käsikiri lõplikult valmis).* Üldbibliograafia? *Panso rollid ja lavastused (või pole seda vaja? Aga vähemalt selle perioodi asjad peaks kusagil järjest kirjas olema, et kaootilist teksti toetada.)* *Tekstis olevate tegelaste kommenteerimine on eraldi asi. Aga kui mõni, kes on alguses kommenteeritud, esineb viimases vihikus? See viib jälle selleni, et kõik vihikud (päevaraamatu osas) peaks ilmuma korraga ja nii, et oleks selge: need käivad kokku, on üks tervik.*⁴² *Kuidas – tuleks kohe kunstnikuga rääkida.*

Mul: täpsust. „Landesveeri“ ärakeelamine.

Keda kommenteerime avaliku elu teg.?

*Kommentaariid võiks olla lk. all!*⁴³

II Päevaraamat, 3. V 41 – 21. VI 42 [Tormise kommentaarid]

Loen 6. VII 07 – 9. VII 07 vaheaegadega

Minu 62 /pag. 7, 8

Elsa Avessoniga stseen – peab vaatama, palju selliseid koguneb, mida kärpida.

„Tänava“ arvustused – ei tea, kas vaja tsiteerida.

Kas kokku-lahkukirjutamine jm. vead jätta keeleteimetajale?

On mõned vead, mida meelega jätame ja kommenteerime (?) – dealoog, dealektika jm. Kõik ia juhtumid? Aga palju neid on? Mõned pole läbivad, vaid kiiruga kirjutatu läbimõtlematus.

Minu lk. 84

Mõnel kohal olen kirjutanud oma spontaanse kommentaari, mis käsikirja mõttes polegi vajalik. Lihtsalt kui mingi asi tuttav ette tuleb, oma lapsemälu talletatuna. 1941. a. vene mineku, saksa

³⁸ Bibliograafia ilmus eraldi köitena aastal 2010, koostajad Katre Riisalu, Eha Garšnek ja Mari Sibul.

³⁹ Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum.

⁴⁰ Mare Mauer – paljude mahukate teatralaste bibliograafiade koostaja.

⁴¹ Pastor Anton Eilart (1892–1972) oli Jaan Eilarti onu.

⁴² Nimeregister on päevaraamatute II köite lõpus, muud lisad (Panso rollid, lavastused jne.) on lisatud bibliograafiale.

⁴³ Nii ka raamatus on.

tuleku ajal elasin samuti Kivimäel, 8–9-aastasena. Mäletan, kui plahvatuste ajal (tavaliselt kartsin väga, mõnikord mindi ka kõrvalmaja keldrisse, mis puumajade puhul üsna mõttetu oli) me naabrilaastega mängisime mängu: kes jõuab enne ümber maja joosta, kui järgmine müra käib! Hirm läks siis meelest. Kuni vanaisa meid tuppa ajas. See võis olla Panso kirjutatust mõni päev varem, sest ema polnud kodus. Ta oli jala linna läinud (ise rase, P.-E. ootel), et isale, kes enam koju ei pääsenud, vaid saadeti laevale,⁴⁴ kohver pesu ja riietega järele viia. Seda oletan, sest kuupäevi ma muidugi ei mäleta, ainult tean, et ema polnud selle mängu ajal kodus. Meie elasime Pärnu mnt. ja Laane tänava nurgal, krundil oli 2 maja, „meie oma“ (üürikorter), uuem, oli Laane tänava ääres. Seega Panso kodust mõnevõrra kaugemal. Hiljuti oli see maja veel alles, nüüd ei tea. Ma ei oska eriti valida arvustustest tsitaate! Sest üldiselt on need väga üldsõnalised, tolle aja stiil, ei kirjeldata ka kuigivõrd, mis laseks natukenegi näha. Midagi sobib ehk ajastu tausta näitama. Kui mingeid tsitaate või vähemalt arvustuste pealkirju (või ajalehest koopia illustratsiooniks) ära tuua – oleks vaja ajal. nimesid ja kuupäevi!

Karusoo Tormisele + Tormis Karusoole

III, IV, V päevaraamatud lõpetasin 16.07.07 hilisõhtul!

TERE JÄLLE!

Kui see portsjon loetud, anna, palun, märku. Tulen kohe järele ja toon järje.

Kõigepealt kordame üle, et mitte DÜSELDAMA vaid DIISELDAMA. Kui märkad kuskil düsel-damist, paranda, palun, ära. *jah*

Valedest sõnadest jätkaks kindlasti DEALEKTIKA JA DEALOOG, PERSONAAL, VETERAAN, MAGASIIN, BRIGADIIR – sest sellist kasutust leidsin ka ajalehest. *Jah*. Mida teha BUBERTEEDI JA BULJONIGA? Kuskil vist juba parandasin, aga siis lõin kõhklema. *Ma parandaks.*

-NUD, -TUD kesksõnad. Alul hakkasin parandama, aga siis jätsin järele. Kõnekeeles me seda 'u'-d ju niiväga ei häälda. Mis arvad? *Võib jääda. Seda enam, et Kaplinski propageerib seda vormi!* FRANTS peaks nüüd igal pool olema FRANZ ja MAX – MAKS, nagu leksikonis on. *Jah*.

Teatrite nimed olen nüüd ühtlustamise mõttes jutumärkide vahelt välja võtnud, sest aeg-ajalt teeb seda ka Panso. Estonia üleliigse 'o' olen maha tõmmanud, sest hiljem teeb seda ka VP.

Üldiselt, jah, nõus. Aga mõned erandid ehk tulevad, näiteks see estraaditeater „Plaza“? (Mind ajab naerma, et nüüd on puha Tallinna läikivad kõrghooned „Plazad“!) Ajalehtede-ajakirjade nimed, näidendite pealkirjad jäävad vist jutumärkidesse?

Mis veel sellelaadset?

Joonealustes hakkasin näitlejate puhul märkima, millistes Panso lavastustest nad hiljem kaasa on teinud, aga valisin ainult need, mis on MÖLEMA artiklis ära märgitud, seega ETBL autorite meelest teatrilo-olisel oluliseks peetud. Mingi alus peab ju olema... Kui arvad, et niimoodi võiks, viin selle ettepoole ka sisse. *Ei teadnud, et mölema. Kui leiame midagi olulist* välja jäämas, paneme juurde. Näitlejate-lavastajate puhul tahaks joone all märkida ka nende memuaarteosed, aga ETBL on tänase päevaga võrreldes⁴⁵ väga ebatäpne ja tuleks uuesti läbi kirjutada. *Tuleks lisada, mis sealt puudu.* PS – kas märkida näiteks ka TMK vastab-rubriik?⁴⁶ Anna, palun, nõu. *Võiks vist küll, neid pole ju väga palju selle perioodi inimestelt.*

Seniks!

Merle

Olen kirjutanud pähetulnud asju ka käsik. äärtele ja teinud veel mõned väikesed kirjaviisi parandused, vaieldavad ehk. Saadan jälle sellesama paberi tagasi, aga kui nüüd tuled, katsu mulle teha koopiad,

⁴⁴ Paul Rummo evakueerus Nõukogude tagalasse.

⁴⁵ Eesti teatri biograafiline leksikon (ETBL) ilmus aastal 2000, järgnevatel aastatel on ilmunud üsna palju teatriraamatuid ning lisandunud muud olulist infot.

⁴⁶ Ajakirja Teater. Muusika. Kino pikk intervjuu valdkondade olulisemate isikutega. Selle põhjal on välja antud ka raamat „Vastab...“ (2005, toim. Piret Kruuspere jt.), mis koondab valiku neist intervjuudest.

muidu ma ei mäleta midagi! Ja selle „Teatrielu“⁴⁷ ja kirjade väljakirjutuste koopiad, kui jõuad! Kuu lõpp ligineb hirmsa kiirusega, midagi jõuan veel enne 26.–27. 07; siis peab mõtlema, kas võtan Pärnu kaasa või jääb septembrisse! Lea

Tormis Karusoole

21.07.07

Merle, kuna oma logiseva tervise tõttu olen kodus ja käsikirja järgmise (viimase) tüki saan Sinult alles homme-ülehomme, siis panen siia veel kord kirja mõned artiklid, mis võivad ehk kommentaaride juures ja üldise tausta mõttes aidata. See, mis olen n.-õ. peast kirjutanud käsikirja äärtele, annab ju konkreetset teavet vähe.

Otseselt teatrisituatsiooni fakte saab kõigepealt ikkagi TMK 1994/7 (minu artiklit Lauterist⁴⁸ oled ilmselt lugenud, raamatus⁴⁹ on seda toimetaja poolt kärbitud, aga minimaalselt. Kuid olulised on Heli Viisimaa publitseeritud mälestused⁵⁰ samas numbris) ja TMK 8/9 1994 (sealt on Kivirähk⁵¹ huvitav, kuid esialgu veel pealiskaudne; Treierit⁵² tuleb võtta kriitikaga, ta on väga enesekeske ja subjektiivne siin, aga midagi Põldroosi⁵³ kohta ikka. Järveti⁵⁴ mälestused on huvitavamad). Aga faktoloogia seisukohalt on oluline Õie Elango artikkel teatripoliitikast 1944–1953.⁵⁵ Seda täiendab TÜ väljaanne „Teatri ja teaduse vahel“ 2002, kus on Liis Hioni⁵⁶ art. teatrite majanduspoliitikast 1944–1953. Mina tean tendentse ja muud sellist, aga arve ma ei mäleta kunagi! Kogumik „Võim ja kultuur“, Tartu 2003⁵⁷ annab tausta – nii Eve Annuki⁵⁸ art. nõuk. aja uurimisest, kus ta toob ära mitmed katsed meid huvitavat perioodi liigendada ja nimetada. Ja kaks Sirje Oleski⁵⁹ artiklit, eriti publikatsioon ühest Kirj. Liidu parteikoosolekust sel ajal, kui natsionaliste hakati tegema. (Akadeemia 1998, 1999 publitseerib mitmes numbris 8. pleenumi⁶⁰ stenogrammi – jube ja õpetlik!). Sirje Oleskil on neljakümnendate murrangu kohta (põhil. kirjanduses) veel huvitavaid uuringuid, näiteks ta raamatus „Tõdede vankuval müüril“, Tartu 2002, Kirj. Muuseumi väljaanne⁶¹. S. Oleskil ja L. Hionil on samast ajast artiklid ka Underi-Tuglase kirjanduskeskuse väljaandes (2002) „Kohandamise märgid“.⁶² Sügisel võin Sulle kasvõi paljundada. Peale selle on veel hulk ajaloolaste

⁴⁷ Kirjavahetusest ei selgu, millist „Teatrielu“ köidet ja artiklit on silmas peetud.

⁴⁸ „Kultuuripõllu harija: kilde ühest saatustervikust“ [Ants Lauter 100], TMK 1994, nr. 7, lk. 17–30.

⁴⁹ Lea Tormise raamat „Teatrimälu“, Ilmamaa, Tartu, 2006. Artikkel Lauterist kannab seal pealkirja „Saatustervik“, lk. 165–182.

⁵⁰ Vastab Heli Viisimaa – TMK 1994, nr. 7, lk. 3–16. Viisimaa oli Lauteri viimane elukaaslane.

⁵¹ A. Kivirähk. Enne kui õpiti ujuma: 1950. aastate algus Tallinna Draamateatris. – TMK 1994, nr. 8/9, lk. 19–26.

⁵² E. Treier. Priit Põldroosi lahkumine [teatritööst kõrvale jäämisest ja lahkumisest Draamateatri direktori ja kunstilise juhi kohalt 1949. aastal.]. – TMK 1994, nr. 8/9, lk. 27–37.

⁵³ Priit Põldroos – lavastaja, näitleja, teatripedagoog ja publitsist, üks Panso õpetajaid. Panso on ise Põldroosist kirjutanud nii päevaraamatutes kui ka raamatus „Portreed...“, nimetades teda „paradoksaalseks“.

⁵⁴ „Noore Järveti näitejuhid“ [Reet Neimari lindistatud ja vahendatud mälestused] – TMK 1994, nr. 8/9, lk. 38–47.

⁵⁵ Õ. Elango. Teatripoliitikast Eesti NSV Kunstide Valitsuse päevil (1944–1953). – TMK 1994, nr. 8/9, lk. 48–65.

⁵⁶ Liis Hion on lisaks mainitud artiklile kirjutanud magistritöö „Teatripoliitika Nõukogude Eestis aastatel 1944–1953“ (Tartu, 2002, juh. Luule Epner) ja mitmeid teisi artikleid sel teemal.

⁵⁷ Koostajad Arvo Krikmann ja Sirje Olesk, Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus.

⁵⁸ Eve Annuk, Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur, on kirjutanud mitmeid artikleid Nõukogude aja kirjandusest ja kultuuriloo, nimetatud kogumikus ilmus tema artikkel „Totalitarismi ja/või kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega?“ – Võim ja kultuur. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2003, lk. 13–40.

⁵⁹ Sirje Olesk, Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur, praegu Helsingi Ülikooli eesti keele ja kultuuriloo õppejõud, on teinud Nõukogude aja kirjanduse ja kultuuriloo uurija. Tema sulest ilmus mainitud kogumikus artikkel „Laine põhi“. Kirjandusest ja selle kontekstist Eestis aastatel 1950–1953“ ja kommenteeritud allikapublikatsioon „Võim kirjanduse kallal: dokument eesti kirjanduse juhtimisest 1950. aastal“.

⁶⁰ EK(b)P Keskkomitee 8. pleenum toimus 21.–26.03.1950, mille järel algas nn. kodanlike natsionalistide nõiajaht Eestis. Paljud loovharitlased pandi vangi või kaotasid töö.

⁶¹ Sirje Oleski artiklikogumik oli esimeseks raamatuks sarjas „EKLA töid kirjandusest ja kultuuriloo“.

⁶² Samanimelise konverentsi ettekannete põhjal koostatud artiklikogumik, toimetajad Virve Sarapik, Maie Kalda, Rein Veidemann, ilmus UTKK sarjas „Collegium litterarum“. Sirje Oleskil ilmus seal artikkel ▶

raamatuid, mida pole kõiki jõudnud sirvidagi. On ju veel eraldi raamat tsensuuri kohta⁶³ jne.

Ma ei arva, et Sa seda kõike jõuaks lugeda, aga esialgu on vähemalt need TMK artiklid küll vajalikud. Eks siis taustamaterjale jõua veel juurde lugeda.

Kahjuks ei jõua ma enam jälgida vene uuemaid teatmeteoseid, kuigi neid kindlasti on – kust saaks mõnd nime kontrollida või viidete jaoks materjali. Midagi on ka ENE-s.

Muide, oli olemas veel niisugune nähtus, nagu nn. telefoniõigus⁶⁴. S.t. ka selle aja dokumendid ei fikseeri tegelikke otsuseid ja käske alati. Oli asju, mida ei tahetudki paberile jätta! See jätkus ju ka hiljem, pärast Stalini-aega.

Karusoo Tormisele

aug 2007

Tere ja head uut aastat!⁶⁵

Sinises kaustas on algtekstid, mustades kaustades eelmised (vahelehekused on vahel päevaraamatute numbritega), ümbrikutes uued ühekaupa.

Ma jätan nüüd korraks pooleli (kaks viimast päevaraamatut⁶⁶ on tegemata) ja võtan ette kommentaarid, et neid kuidagi ühtlustada. Kommentaare on eraldi tarvis välja võtta ka selle pärast, et keegi kas muuseumist või Teatriliidust lisaks uusi aunimetusi, preemiaid, memuaare ja kahjuks ka surmaaastaid. See abimees või need abimehed ei pea ju kogu materjali läbi lugema. Küsimus on ETBL ja EE osaliselt vananenud andmetes põhiliselt. Mida Sina tead, pane julgesti kirja. Päevaraamatutega jätkan siis järgmisel nädalal. Muidu ma enam ei tea, keda ma tutvustanud olen ja keda mitte. Sina lisa ikka oma täpsustused ka kommentaaridele.

Palun, jälgi ka seda, et kommentaarid oleksid õige koha peal. Mõnikord tuleb, kardan, põhikommentaari liiga hilja, mõnikord ehk liiga vara. Samuti võiks ära võtta üleardused kommentaarid.

Tasapisi peaks hakkama eessõnadid või kuidas neid nimetada, vormistama. Pane ka, palun, eraldi lehel kirja, mis peaksid seal ära oeldud olema. Võid siis kasvõi meili saata, nüüd oled ju kodus.

Peamine palve Sulle – tee kärpeettepanekuid ühe viiendiku osas tekstist. Julgelt kohe! Enamik selliseid olen realiseerinud ja ise juurde kärpinud, aga õige julguse saan siis, kui omakorda Sinult nüüd selle paki tagasi saan Sinu ettepanekutega.

Rääkisid Ene Paaveriga.⁶⁷ Küljendaja ta leidis, ehk saab nüüd ka kujundamisasjad ühele poole. Toimetajaga on asjad endised. Ütlesin edasi Sinu sõnad, et ehk teeks ta seda ise. Ta arvas, et kommentaaride osas saab ta aidata küll, on seda Liliani⁶⁸ kõrval õppinud, aga Panso kallale minna ei julge. Ütlesin siis, et meil on tarvis eelkõige kõrvalseisja pilku. Ta ehk jäigi nõusse. Põhimureks võib saada, et tal hakkab igast asjast kahju, ja pigem tahaks ta materjali laiendada kui koomale tõmmata. Aita siis mind, kui nii peaks minema. See peaks olema lihtne, lugejasõbralik raamat, piisavalt suure lisainformatsiooniga erialainimeste jaoks ja viitestikuga uurijatele (pagineerimisnumbrid).

Merle

Publikatsioon on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi teadusteamaga IUT22-2 "Kirjanduse formaalsed ja informalsed võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal (1.01.2014–31.12.2019)".

▶ „Peatükk ajaloost: ENSV Kirjanike Liit ja EK(b)P kaheksas pleenum“ ning Liis Hionil „Eesti teater stalinismil ajal. Uurimisega seotud allikakriitilised ja psühholoogilised probleemid“.

⁶³ K.-O. Veskimägi. Nõukogude unelaadne elu: tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed, Tallinn, 1996.

⁶⁴ Põhimõtteliselt väga oluline märkus. Kahjuks on Nõukogude aja uurimisel seda seni väga vähe käsitletud, ilmselt just seetõttu, et selle kohta ongi keeruline infot leida. Mingil määral on teemat käsitlenud Tõnu Tännberg jt. oma Nõukogude aega käsitletavates artiklites.

⁶⁵ Teatriinimestel on kombeks soovida uue teatrihooaja algul „Head uut aastat!“.

⁶⁶ Karusoo peab siin silmas Panso originaalpäevaraamatuid, mida kahes köites ilmunud raamatus on kokku 11.

⁶⁷ Ene Paaver töötab alates 1997. aastast Eesti Draamateatri dramaturgina. Karusoo ja Tormise pakkumise võttis ta siiski vastu ja oli Panso päevaraamatute toimetaja.

⁶⁸ Lilian Vellerand, teatriloolane ja -kriitik.